

O dětech trochu „jiných“, o těch, které mají nějaké specifické vzdělávací potřeby nebo prostě potřebují, abychom na ně mysleli „trochu jinak“.

V běžném oddílovém a skupinovém dění se setkávají děti a mladí 15+ různého věku, různých charakteristik. Naše oddíly jsou plné dětí, které na svět přišly s různými dispozicemi. Mají různé dispozice k činnostem sportovním, přemýšlivým, výtvarným, mají různé dispozice v prosazování se, navazování kontaktů, na různé úrovni komunikují, kreslí. Jsme prostě sdružení, které pracuje s dětmi velmi, velmi různými. Proto se asi každý vedoucí v nějakém období setkal s tím, že najednou neví jak. Proč zrovna tolik osvědčená metoda nefunguje, proč s tímto dítětem obtížněji navazují kontakt, vztah, co se to vlastně děje?! Následující řádky budou takovým malým výletem do světa dětí, které mají různé dis-, dys- nebo hyper-, hypo-, auti a tak dále. V následujících řádcích se chci co nejvíce vyhnout nějakému nálepkování a diagnostikování, označování nemocí a poruch. Neboť i dítě bez jakékoli poruchy se může takto projevat.

ČÍM ZAČÍT?

Nedělejme si jako vedoucí ambice vše zvládnout. Mějme chuť přemýšlet, jak dítěti pomoci, jak uzpůsobit činnost tak, aby z ní mělo každé dítě alespoň trochu radosti, prospěchu. A když nic jiného, aby mu naše báječná hra neuškodila. Zkusme se zcela poctivě podívat sami do sebe a odpovědět si na otázky, se kterými dětmi mám potíž. Které projevy chování mě dráždí, které dítě moc „nemusím“. Naskočily vám „pupínky“, když jste si toto přečetli?

Říkáte si, že mne se to netýká, já mám rád/a všechny děti a nic mi nevádí? Považovali byste snad za neprofesionální, kdyby vás nějaké dítě rozházelo, rozčílilo, štválo? Myslíte si, že prostě nemůžete mít na některé typy dětí „alergii“. Zkuste to ještě jednou a buďte k sobě upřímní, protože tady začíná cesta k pochopení, cesta k tomu naučit se rozpoznávat, jaký je váš podíl na tom, že s některými dětmi nějak prostě nemůžete vyjít, pohnout. Pro někoho jsou to děti, které jsou, mají, projevují se jako...

NEKLIDNÉ, NESOUSTŘEDĚNÉ.

Tyto děti mají často diagnózu ADHD, ADD, dříve LMD. Jsou to vlastně poruchy pozornosti, které jsou spojeny s hyperaktivitou nebo hypoaktivitou. Nemá moc smysl pátrat po tom, kde tyto poruchy vznikají. Důležité je uvědomit si, že si je dítě samo nevybralo, a že si projevy nevymýšlí. Povzbudivé je, že potíže se časem mění, jsou méně nápadné, ale přeci jen zůstávají ve výbavě člověka. Rozumové schopnosti dětí nebývají poškozené, často se jedná o děti nadané, ale nějak to na nich není poznat. Udivují nás jejich reakce. Spíš převládá neklid, roztěkanost. Reagují prostě nějak rychleji, ukvapeně, bez rozmyslu. Jsou to takoví střelci, kteří až potom začnou někdy rozvažovat, proč co udělali, jak by to bylo lépe. Známým českým příslovím bychom řekli, že „nejdřív řezou a potom měří“. Častěji, a pro nás bez zjevné příčiny nebo někdy pro malichernou a nicotnou příčinu, nastává výbuch. Nejsou příliš dobří diplomaté. Zase bychom to mohli přirovnat ke známému rčení „co na srdci, to na jazyku“. Obtížněji se vcítí do druhého. Hůř čtou neverbální projevy a odhadují, jaké chování se od nich očekává. Rozumově to potom ví, ale v daný okamžik to prostě nějak nefunguje. Časté jsou potíže s pamětí, tedy spíš zapamatovat si více věcí najednou, udělat je v takovém sledu, jak mají. Zapomínají jedno pro druhé. Kamarádké vztahy navazují bouřlivě, vnucují kamarádství, ale rychle ochladnou.

Hypoaktivita, kdy většinou převažuje útlum, děti se projevují jakoby zpomalené a méně pružné. Vyskytují se méně často nebo ji méně vnímáme. Pro tyto děti je v kamarádkých vztazích zase typické, že mají naopak potíže s navazováním kontaktů, nevyhledávají je, často si vystačí samy. Ve skupinách dětí jsou, ale jako kdyby nebyly. Pokud je přivádí rodič a nikoho neznají, bývá pro ně pobyt ve skupině obtížný, protože společenství dětí pro ně není příliš velkým lákadlem. Pokud přichází s kamarádem, jsou zpravidla jeho věrným stínem. Svoji roli zde sehrává dědičnost. Když někdy sledují rodiče svých „oddílových“ dětí, kteří telefonují, kdy a kde mají být, neodevzdají včas přihlášku kamkoli, jsou sami chaotičtí, roztěkaní a jedním dechem si stěžují na dítě, že pořád vše ztrácí, všechno poplete, nic si pořádně nezapamatuje, tak na tu dědičnost často pomyslím.

Projevy u dětí jsou velmi často vrozené a mohli bychom se na ně vymlouvat až do konce života. Přestože dispozice jsou dány, můžeme je výchovou ovlivňovat, korigovat, umenšovat. Napomáhá nám tomu i samotné zrání, dospívání dítěte, kdy zraje i jeho nervový systém. Věkem se nejvíce ztrácí **motorické a percepční potíže (nedokonalosti a potíže v oblasti sluchového a zrakového vnímání), snižuje se hyperaktivita a impulzivita, přetrvávají poruchy pozornosti, emoční labilita, křehkost, snazší podléhání změnám a výkyvům nálad a těžší přizpůsobování se.**

CO POMÁHÁ:

- Dávat najevo lásku, zájem, přízeň, porozumění pro jeho potíže.
- Nešetřit povzbuzením a pochvalou.
- Snažit se o to, abychom věci zařídili tak, aby se dítěti úkol zdařil a mohl z něj mít radost, aby to nevzdal hned v začátku, snažíme se ocenit hlavně to, že se dítě s úkolem pere, má chuť to zkusit, má zájem o něco nového a hlavně, že má chuť spolupracovat.
- Snažit se, abychom sami nebyli netrpěliví, nervózní, protože náš neklid a nervozita se na děti přenáší.
- Dopomáhat k tomu, aby se to, co se má naučit, pokud možno rovnou naučilo správně, má totiž tendence ulpívat na tom, co se již naučilo a špatně a obtížně se přeučuje. Proto je dobré vést jej, pomáhat mu a nespolehat příliš a hlavně předčasně na jeho samostatnost.
- Stanovit pravidla a řád, pravidla formulovat jasně (budeš tady teď stát, než já dojdou ke stromu a potom poběžíš... místo: buď tady hodnej a za chvíli běž...). Hodně můžeme napomoci tím, když je může mít napsané, namalované, nějak zaznamenané před sebou, aby se kdykoli mohl podívat, připomenout.
- Vést dítě k důslednému dodržování pravidel, pravidlo častěji připomenout, snažit se pravidla hlídat a nedopustit, aby porušování procházelo.
- Pozornost dítěte je třeba nejdříve upoutat, nalákat, přidršet u toho, co chceme říct. Využíváme tedy oslovení, delší oční kontakt, menší dítě vezmeme za ruce, tím je zklidníme a napojíme jej na sebe. Je důležité, aby pokyny byly jednodušší, dítě je zopakovalo, abychom nedávali mnoho pokynů najednou. Časem sami odhadneme, kolik pokynů najednou dítě udrží v paměti.
- Řadu situací můžeme s dítětem nejprve natrénovat, ozkoušet. Názorné předvedení pomáhá více než rozsáhlý slovní komentář (např. kudy běžím, kde se otočím, komu jak dám zprávu, jaký lístek seberu...). Instrukce by měl říkat pokud možno jeden člověk, když je na místě víc vedoucích, instruktorů, nemluvte jeden přes druhého.
- Nechat dítě vysvětlit a zopakovat, co se má dít, co bude dělat, jak a kam poběží, kde se otočí.
- Snažte se předcházet pocitům méněcennosti, snažte se chránit dítě před pocity trapnosti, před opakovanými posledními místy v různých soutěžích. Pocity nedostačivosti a méněcennosti se objevují všude tam, kde si dítě uvědomuje, že přes všechnu snahu nemůže dokázat všechno to, co ostatní. Využívejte proto práci ve skupině, tak má dítě možnost svěřit se na vlně úspěchu s ostatními. Většinou se dá vymyslet úkol, kde může uspět, postavíme jej k přibližně stejně silnému soupeři, poukážeme na pokroky, které udělalo vzhledem k sobě samému, oceníme to, že se nevzdalo.
- I neúspěch je součástí našeho života. K tomu, abychom se jej naučili snášet, si ale musíme tak sáhnout na úspěch. Proto jsou tolik důležité hry a aktivity, kdy není vítězů a poražených, ale sami si je užijeme.
- Na afekt a agresi nereagujte stejně, tedy afektem a agresí. Pokud už se stane a nepodaří se předem afektu předejít, nechte jej odeznít, nezasahujete. Zasáhněte v okamžiku, kdy afekt někoho ohrožuje (ostatní, samo dítě, věci). Odvedte pozornost dítěte – přesuňte se okamžitě k dítěti, snažte se jej i fyzicky „spoutat“, vzít za ruce, přidršet za ramena, posadit na zem. Vhodné je odvést pozornost ostatních dětí jinam, klidně je odvést do jiné místnosti, do jiného koutu. Zejména malé děti můžou být vyplašené z toho, co se děje. Pokud je vedoucích víc, je dobré si je vzít k sobě, do kruhu (jako kvočna kuřata vzít pod svá ochranná křídla), vysvětlit, že to, co se děje je projev nějaké velké nepohody, kterou prostě zatím neumí dítě zvládnout jinak, a že nejvíce mu pomohou, když oni nebudou reagovat.
- Věnujte se hrám, které rozvíjejí paměť – zrakovou, sluchovou i prostorovou, pozornost, zaměření pozornosti i výdrž, rozvíjejte hrubou motoriku (sport, pohybové aktivity) jemnou motoriku (stavebnice, modelování, vytváření všelijakými materiály), slovní zásobu.

SPECIFICKÉ PORUCHY UČENÍ

Různé dys- poruchy již v současné době nejsou zpravidla něčím neznámým. Tyto poruchy jsou vždy vrozené, určitou roli zde sehrává dědičnost. Někdy se ani nepodaří zjistit, co je příčinou. Prostě najednou tady porucha je a více či méně ovlivňuje další život. Specifické poruchy učení jsou poruchy v procesech, které jsou potřebné k porozumění a užívání řeči a to ve všech formách (psané, mluvené, čtené). Nejčastěji se vyskytuje dyslexie, s převahou potíží ve čtení, dysortografie spojená se specifickými projevy v pravopise, dysgrafie, kdy je narušená schopnost zvládat psaní na grafické úrovni. Méně často se setkáváme s dyskalkulií, narušením v oblasti počítání a matematických schopností. A potom jsou tady ještě obtíže s projevy manuální neobratnosti „nešikovnost“ neboli dyspraxie a ještě další, které však již snad tolik do života dítěte nezasahují (dyspinxie – poruchy výtvarných schopností, dysmúzie – porucha hudebních schopností). Ojedinělý výskyt poruchy je méně častý, tyto poruchy se většinou různě sdružují a kombinují. Rozumové schopnosti dětí jsou nenarušené, jsou minimálně průměrné a není zásadně porušen zrak či sluch dítěte.

Dyslexie je většinou důsledkem poruchy zrakového vnímání, zrakového rozlišování tvarů, které jsou si podobné. Nejedná se ale o zrakovou vadu. Oslabená je zraková paměť, vnímání detailů. Dítě se obtížně orientuje v prostoru. Dochází k různým formám potíží ve čtení, které je namáhavé, takže stojí dítě notnou dávkou energie. Může být pomalé s malým počtem chyb i velmi rychlé, překotné s velkou chybovostí. Čtení může být monotónní, obtížné je udržet pozornost na řádku, nepřeskakovat. Mezi typické chyby patří záměny tvarově podobných písmen, přesmyky slabik (koloběžka klidně může být lokoběžkou), přidávání či vynechávání písmen, slabik, celkově zkomolení slova s různým domýšlením. I když sice čtení není hezké navenek, na poslech, větší potíží pro dítě je to, že si čtením hůře osvojuje jakékoli informace, protože často vážně porozumění tomu, co dítě čte. Porozumění je jen částečné, nepřesné, zkreslené. Čtení je vyčerpávající. Potíže, které tyto děti mají, se promítají do všech činností, které jsou jakkoli se čtením spojené. Naučit se tak kus textu, který má napsaný a jako člen štafety jej má předat dál, to pro dyslektika může znamenat pěknou výzvu, ale taky poslední místo štafety a hněv ostatních členů.

Dysortografie je naopak většinou spojována s poruchou sluchového vnímání. Neznamená to, že dítě špatně slyší, ale nevnímá např. rozlišnosti hlásek, které zní podobně, délku hlásek, výšku a hloubku tónu. Narušená bývá schopnost sluchové analýzy a syntézy (skladu a rozkladu hlásek a slov), oslabená je sluchová paměť. Zpravidla nejvíc se potíže projevují při psaní na diktát (nejen ten, co diktuje „paní učitelka ve škole“, ale i to, co si dítě diktuje samo). Projevují se zde záměny písmen zvukově podobných, vynechávání a přidávání písmen, komolení slov, háčky a čárky chybí nebo přebývají a nebo jsou někde jinde. Hranice slov se přesouvají někam jinam, dítě pro nás nepochopitelně rozděluje či spojuje slova. Chybuje v i a y tam, kde se domníváme, že to prostě musí slyšet, spodoba hlásek, kdy sníh a sních je někdy nepřekonatelný problém. Na potížích se spolupodílí i snížený jazykový cit. Napsat vzkaz pro kamaráda s pokynem, kam má jít, může být pro čtenáře úkolem srovnatelným s vyluštěním hieroglyfů.

Dysgrafie komplikuje dětem jakýkoli grafický projev, nejvíce však psaní. Příčinou potíží bývá nejčastěji narušená oblast jemné motoriky (pohyby prstů, koordinace a propojení oka a ruky, úchop psacího náčiní, křečovitost při psaní a malování). Rozvoji jemné motoriky ale předchází rozvoj hrubé motoriky, což je vlastně koordinace pohybů celého těla. Při dysgrafii je snižená kvalita, úhlednost písma, psaní je těžkopádné, křečovitě, únavně, nehezké, obtížně čitelné, dochází k záměnám tvarově podobných písmen, písmena si děti hůře pamatují a vybavují. Potíže se mohou promítat i do matematiky – zejména geometrie, technického kreslení, kreslení nákrešů a plánů. Porucha se v podstatě promítá do všech oblastí, kde se vyžaduje psaní a kde je důležitá rychlost, úhlednost, čitelnost, úprava a přesnost tvarů (tak se třeba nakreslení mapky k pokladu může stát těžkým oříškem pro ty, kteří potom tento poklad mají najít).

Dyskalkulie je poruchou matematických schopností a stejně jako u jiných „dys“ není základ ve snížených rozumových schopnostech, ale jejím podkladem bývají potíže v oblasti sluchového i zrakového vnímání, prostorové i pravolevé orientace, paměti zrakové a sluchové. Projevuje se tím, že si dítě nespojí číslo s počtem, nepředstaví si příslušný počet puntíků, špatně se orientuje na číselné ose, řadě, matematické je rozlišit větší, menší, rozlišit od sebe sčítání a odčítání, násobení a dělení. Může zaměňovat číslice tvarově podobné, zaměňovat třeba 17 za 71, zaměňovat desítky a jednotky. Některé obtíže mají souvislost s již uváděnou dyslexií (slovní úlohy, porozumění čtenému, sestavení odpovědí), s dysgrafií (snížená kvalita psaní a rýsování, při sčítání pod sebou může posunout výpočet, nesprávně zapíše číslice), s dysortografií (potíže pro zaznamenávání čísel při jakémkoli diktování).

Dyspraxie je určitá neohrabanost, nemotornost, nešikovnost, porucha motorické koordinace. Narušeno je přijímání informací a plánování aktivit – promyslet, naplánovat a dodržet. Pro dítě je obtížné vykonávat nějaký pohyb, koordinace a posloupnost pohybů. Pohybové nadání je v populaci rozložené stejně jako nadání rozumové. Kopíruje Gaussovu křivku výskytu jevů. Průměr se vyskytuje nejvíce. Na obou koncích, jak extrémně pohybově nadaných, tak výrazně neohrabaných je přibližně stejné množství. V současné době však stoupá náročnost a ideálem mnoha rodičů jsou výkonní sportovci a medailisté. Pohybové dovednosti jsou od raného věku mírou srovnávání se mezi rodiči, mírou zdatnosti a úspěšnosti, jsou vstupenkou do dětského kolektivu. Prožitek pohybové neohrabanosti a nezdatnosti je pro dítě tiživější než neúspěchy v učení. Ve středním školním věku dosahuje nepříznivý vliv prožívání vlastní neohrabanosti, hodnocení neohrabanosti druhými a sebepojetí „neohrabaného“ dítěte vrcholu. Setrvává na něm pak dlouho, často až do dospělosti. (Matějček, Dytrych. Děti, rodina a stres. Praha: Galén, 1994, ISBN 80-85824-06, s. 73).

CO POMÁHÁ A JAK MŮŽEME POMOCI V RÁMCI VÝCHOVNÉHO PROGRAMU PIONÝRA

- Snažme se uvažovat o tom, co která naše hra rozvíjí, např. obyčejné pexeso trénuje zrakovou paměť, rozvíjí pozornost, trpělivost, trénuje vnímavost na detail, kvartetem můžeme trénovat čtení, sluchovou paměť, opět pozornost, Twister je příkladem rozvoje koordinace pohybů, pravolevé orientace. A jak všelijak může trénovat a rozvíjet slovní zásobu a jazykový cit a čtení a psaní...
- Mějme na mysli přiměřenost. Ne přiměřenost věku, ale schopnostem a dovednostem jednotlivých dětí.
- Začarovaný kruh... kdy špatně čtu... (dosad' dále dle svého), je to pro mne obtížné, vyčerpávající, proto čtu málo, když čtu málo, málo se tato dovednost rozvíjí, když to moc neumím, nemám z toho žádný profit, nechci to dělat, když to nebudu dělat, nebudu se to učit... a tak pořád dokola. Pomáhá proto nevyhýbat se těmto činnostem a aktivitám, podporovat děti k tomu, alespoň kousek, kousíček.
- Nevystavujte děti tomu, aby např. při obtížném čtení museli číst nahlas před ostatními delší text, pomáhá třeba čtení ve dvojici, kdy čteme polohlasně s dítětem, pokud je nějaká hra či úkol vázaný na porozumění čtenému, pomozte přečíst, zopakujte důležité informace ze čtení.
- Pište dětem osobní vzkazy a dopisy (to se každý moc snaží, aby je přečetl), mluvíte nadšeně o knížkách, které jste četli, čtete si vtipy, komiksy, něco, co je krátké, zařazujte úkoly, kdy pracují podle návodu, který si přečtou (může to být klidně kuchařský recept).
- Neponechávejte s čteným či psaným „úkokem“ děti samotné, buďte jim nablízku.
- Na správném i sice život nestojí, ale pokud můžete, pomozte dítěti, aby to rovnou napsalo dobře, často se totiž chyba fixuje, upevňuje a dále pak dítě automaticky používá častěji tvar, který má v paměti.
- Podporujte chuť dětí psát a nevzdat psaní (třeba psaní či opis scénáře krátkého divadélka, scénky), vymýšlení textů do prázdných komiksových bublin, psaní nesmyslných legračních vzkazů, kdy přehybáme papír, nevíme, co kdo napsal před námi a potom je z toho legrační věta.
- Zrakové a sluchové vnímání, analýzu a syntézu, paměť rozvíjí řada činností či deskových her např. skládání puzzle, různě rozstříhaných obrázků, skládání stavebnic podle vzoru, řada deskových her např. Ubongo, Metro, populární Carcassone, práce podle plánu, různé obměny pexesa, karetní hry, hry se slovy a písmeny – kris-kros, scrabble, Amos, Žahour, osmisměrky, křížovky.

MENTÁLNÍ RETARDACE

Mentální retardaci rozumíme opoždění rozumového vývoje na různé úrovni. Příčin může být mnoho a nemá smysl se na tomto místě s nimi zabírat. Úroveň rozumových schopností se měří různými typy testů inteligence. V našich oddílech se patrně při pravidelné činnosti s výraznějším mentálním postižením dětí setkáme jen výjimečně. Skupinou dětí, se kterými se v oddílové činnosti již dostáváme do kontaktu, jsou děti, jejichž úroveň je na úrovni lehké mentální retardace (lehké mentální postižení, kdy úroveň rozumových schopností je zhruba v rozmezí IQ 50–69). Tyto děti zpravidla navštěvují základní školu praktickou (dříve jsme je znali pod názvem zvláštní školy) nebo se vzdělávají i na základní škole, ale mají upravený vzdělávací program. Hlavní starosti mají tyto děti s osvojováním si teoretických a vědomostních požadavků. Tam, kde je malý důraz na teoretické, vědomostní schopnosti, nemusí mít děti vážnější problémy. Zjednodušeně si můžeme představit, že jim jde většina věcí pomaleji, jsou schopné na konci školní docházky zvládnout jednoduché učivo asi tak na úrovni 6–7 třídy základní školy. Jsou schopné osvojit si řeč, běžné sociální a pracovní návyky. Čtou, píší a počítají na jednodušší úrovni. Vyskytují se u nich stejné projevy jako u ostatních. Mohou být tedy citlivé i necitelné, podřídivé i dominantní, agresivní či stažené. Vše jde pomaleji, potřebují více názoru a praktických ukázek, nacvičení situací, jednoduché vysvětlení. Hůře chápou různá přirovnání, ironii, slovní humor, nadsázku. Jsou důvěřivé, a proto hrozí i snazší zneužití, manipulace. Při dobrém výchovném vedení v rodině mohou žít kvalitní a spokojený život.

CO POMÁHÁ:

- Spolupracujte s rodiči, nechte si hodně vyprávět o tom, co dovede, kde jsou jeho silné stránky, projevíte o něj zájem, povídejte si o jeho zálibách, zprávy o tom, co kdy, kde a jak bude, předávejte pro jistotu ještě rodičům, nespolehejte na samostatnost a věk.
- Pomáhá už jen to, že může chodit někam do „kroužku“, kde jej vezmou, může zažívat radost ze společné činnosti a nikdo netlačí na výkon.
- Výhodou mohou být věkově smíšené oddíly, snáze zapadne, může si dobře rozumět s mladšími dětmi (představme si, že jeho vývoj se opožďuje v dětství zhruba o 2–3 roky oproti stejné starým dětem).
- Vysvětlete ostatním, o co jde. Zpravidla jsou schopné pochopit, jistě se najdou děti prosociálně laděné, „pomáhací“. Nepoužívejte slova mentální retardace (jsou totiž často nadávkou v běžné komunikaci „mentál, retard, debil“).

- Při vědomostních soutěžích myslete i na možnost jednoduchých otázek, nechte je pracovat ve dvojici či malé skupině, může se leccos naučit nápodobou, může mít profit ze společného zvládnutí, úspěchu.
- Zadávejte informace a instrukce co nejjednodušeji s co možná největším znázorněním (nakreslit, kudy-kam, předvést, připomenout, pokud už jsme něco podobného dělali) nechat nejdříve úkol, situaci zvládat ostatní, aby měli možnost okoukat strategii, zapamatovat si co se dělá. Není vhodné jej vždy nechávat až nakonec, opadá pozornost, zapomíná.
- Maximálně podporovat rukodělné, pracovní, sportovní, umělecké – zkrátka nevědomostní oblasti, pověřovat je prací, kterou znají.

TÝRANÉ A ZNEUŽÍVANÉ

Že se s nimi nesetkáváte? Omyl. Je velká pravděpodobnost, že je potkáme, ale nevšimneme si jich nebo dokonce před tím zjištěním zavíráme oči. Jak je poznáme? Jedním z nejčastějších signálů je výrazná změna dosavadních projevů, výraznější změna chování. Pokud se prudce změní projevy dítěte, je to vždy signál o tom, že se něco děje, že dítě prožívá napětí, tíseň, nepohodu. Zpravidla se děti uzavírají do sebe, omezují komunikaci, opouští okruh svých kamarádů, množí se výmluvy. Přestávají dělat to, co dřív. Stejně tak časté jsou projevy neklidu, roztěkanost, nesoustředěnost tam, kde se dřív nevyskytovaly, agresivita a zloba tam, kde dříve nebyla. Agrese vůči sobě (různé sebepoškozování), agrese vůči zvířatům i neživým věcem. Nápadná změna v tělesných projevech pokud se nějakého tématu dotýkáme - mluvíme o tom, vidíme film s podobnou tematikou. Fyzické násilí a stopy po něm můžeme vidět při převlékání, sportu. Děti se za modřiny stydí, schovávají je, nechťejí se převléci, mají po ruce pohotové vysvětlení, co se jim stalo.

CO POMÁHÁ:

- Nevylekat se, ale také hned za vším nevidět týrání, snažit se získat důvěru dítěte k tomu, aby se mohlo svěřit. To ale nejde najednou. Na budování důvěry je třeba myslet od počátků našich kontaktů s dětmi, dávat jim neustále najevo, že jsme ochotni jim naslouchat, že plníme dané slovo, že se na nás mohou obracet.
- Nenechte se ale zavazovat k mlčení, neslibujte, že nikdy nic z toho, co vám svěřili, neprozradíte. Takové pseudokamarádství a spolčení je nepřijatelné. Je třeba, aby děti věděly, že neuděláte nic za jejich zády, že se budete snažit hledat cestu jak pomoci, ale že jim nemůžete slíbit mlčení (zejména pokud se jedná o týrání a zneužívání).
- Zařazujte do programu preventivně problémové situace, podněcujte děti k tomu, aby samy hledaly možnosti a řešení, vždyť přeci když můžeme radit jinému, tak je to tak jednoduché...
- Hledejte příběhy dětí, kterým se podařilo vystoupit, nějak se vzchopily, už samo pomyslné spojenectví, že se podobné věci dějí i někomu jinému, že změna je možná, že situace není bezvýchodná, je posilující (odkaz na dokumenty v TV, Soukromá dramata TV Nova).
- Veďte je k tomu, aby věděly, jaká jsou jejich práva... nikdo mi nemůže ubližovat, nikdo se mne nemůže dotýkat na intimních partiích, nikdo mne nemůže ponižovat, vydírat...
- Pro povídání si najděte nerušené prostředí, pokud se ptáte, snažte se vyhnout uzavřeným otázkám (to jsou takové, kde je možné odpovídat ano-ne).
- Nesnažte se nahrazovat psychology a psychoterapeuty.
- Mějte po ruce kontakty na různé Linky bezpečí, Krizová centra, Linky důvěry, Bílý kruh bezpečí apod., pomozte dítěti zavolat, pokud bude chtít.

DĚTI ÚZKOSTNĚJŠÍ, BOJÁCNÉ, KŘEHKÉ

Strach k našemu životu prostě nějak patří. Nebýt strachu, tak nepřežijeme, nějak nás ochraňuje a je přirozenou zkušeností člověka. Je strach a úzkost to samé? Strach je většinou vázaný na nějaký konkrétní objekt. Úzkost je víc trvalá, není tak jednoznačná. Pocity úzkosti dítě ochromují nebo naopak podněcují k reakcím, které mají charakter útěku. Vzpomeňte na „své oddílové děti“. Tak třeba vysledujete, že na táboře vždycky při nějakém typu her začne s pravidelností dítě něco bolet. Bolest, nemoc tady působí jako reakce typu útěk na situaci, která v dítěti vzbuzuje strach a obavy, že třeba nezvládne, neví jak, má strach z toho, že bude poslední, že se ztratí, že bude tma, že má sáhnout na něco, co je nepříjemné, že bude muset šplhat do výšky, hloubky, že... že... Úzkost, strach z určitých podnětů, situací a objektů můžeme získat. Úzkost a strach je ale také určitá vloha a dispozice. U každého člověka se strach projevuje jinak. Poznáme jej na tělesných projevech. Oči i uši jsou jiné – vytřeštěné nebo zúžené, zavřené, nastražené, zacpané. Je nám zima nebo horko, mění se barva obličeje, buší nám srdce, potřebujeme víc na záchod, leccos nás bolí bez zjevné příčiny. Strachy mohou být utajené, dítě je nesděljuje, nemluví o nich. Na to, že dítě prožívá nějaký silný strach, nás mohou upozornit signály:

- regrese, návrat k chování, které je typické pro mladší věk (třeba šišlání, dítě chce krmit, starší dítě se vrátí ke hraní s hračkami, které už dávno odložilo...);
- objeví se potíže s počůraváním a pokakáváním;
- na nic si netroufají, nejsou zvědavé a zvědavé, drží se mimo kontakt s ostatními; tiché, pasivní, nenápadné, nadměrně přizpůsobivé;
- agrese, šaškování, snaha dostat se do středu zájmu a pozornosti;
- malý odstup od cizích lidí (ke každému přilne, sedne si na klín, působí velmi důvěřivě).

Úzkostnost a naladěnost pro „strach“ jsou závislé nejen na nějaké prožité situaci, ale také závisí na temperamentu, jsou podmíněny nějakými dispozicemi, vlohami, dědičností. Toto ale nemusí nutně znamenat doživotní osud. I bojácné a nevyrovnané dítě může získat sebevědomí, důvěru ve vlastní schopnosti.

CO POMÁHÁ:

- Vztah k někomu, kdo je dítěti blízký (v první řadě rodič, ale důležité místo je i pro vedoucí, instruktory, kamarády), projevovat zájem, blízkost.
- Povzbuzovat dítě, ukazovat mu konstruktivní řešení, povzbuzovat, nevidět je jako bezmocné, jako „oběti“.
- Strach oslabuje jasná a srozumitelná informace, vysvětlování.
- Zkušenost dítěte, že už něco překonalo, ptejme se ho, hledejme.
- Zkusit popsat onu situaci, která nahání strach, umožnit, aby o strachu mohlo dítě mluvit, alespoň částečně situaci či aktivitu „ochutnat“ (stát třeba jen na kraji vody a podávat štafetový kolík, nechat vybrat, co by byl takový úkol, o který by se mohl pokusit). Dobrá zkušenost s tím, že jsme něco alespoň trochu zvládli, je velmi povzbudivá
- Společník, někdo nebo klidně i něco, komu může dítě věřit, s kým, s čím se cítí bezpečněji.
- Nedělat z toho vědu, všichni prostě „nemusí jít temným lesem stezku odvahy“.
- Normalizovat, mít strach je normální, má ho každý, mluvit také o tom, jak my jsme se kdy báli.
- Co nejvíc situací a aktivit, kdy může mít dítě pocit, že se mu daří, že si je užívá. Výborně se k tomu hodí jakékoli „rukodělné“ aktivity (cokoli, co vytvořím a je jedno, jestli je to korálový náhrdelník nebo vykopaná jáma na stožár), jsou to naše „důkazy“ naší schopnosti, něco prostě umím.

ČÍM NAOPAK NĚPOMŮŽEME A NEB ABYCHOM NEBYLI „JAKO SLON V PORCELÁNU“

- snaha racionálně, „rozumově“ vysvětlovat, že dítě nemusí mít strach;
- ironizování, zesměšňování, ignorování a zlehčování („ale to není tak hrozné, ty jsi hrdina, ty toho ale nadělaš, takovej velkej kluk, podívej, zvládnout to i prckové a tak podobně);
- příkaz a nucení („půjdeš a basta“).

PORUCHY AUTISTICKÉHO SPEKTRA, AUTISMUS, ASPERGERŮV SYNDROM.

Když vyslovíme toto slovo, často nám asi naskočí scény z filmu Rain Man a jiných. Tyto poruchy mají i různorodé projevy od lehkých, až po výrazné těžkosti, které si jen stěží dovedeme představit. U dětského autismu je až u ¾ dětí mentální opoždění. U Aspergerova syndromu, který rovněž do této „škátulky“ onemocnění patří, jsou většinou rozumové schopnosti normální. V našich oddílech se patrně setkáme s velmi mírnými projevy této vážné a těžké poruchy. V každém případě, pokud takové dítě v oddíle máme, vyplatí se, zajistit si víc informací, než jen tuto hrubou a zjednodušenou „kostru“. Autismus je vrozená porucha některých mozkových funkcí. Tato porucha znemožňuje dětem, aby porozuměly světu okolo sebe, aby rozuměly tomu, co vidí, slyší nebo prožívají. Přitom ale nejsou postižené oči, uši. Narušené je především utváření vztahů s ostatními lidmi, nechápou vztahy mezi lidmi, narušená je schopnost komunikace, Děti málo napodobují druhé, téměř nepoužívají gesta, ale také nerozumí, „nechtou“ tyto projevy u druhých. V řeči dětí se projevují nápadnosti echolálie, jakoby ozvěna toho co dítě slyšelo nebo řeklo (například neustále opakuje: „morče píská, nepískej morče“). Intonace řeči je zvláštní, řeč někdy vypadá, jako by mluvil robot, často o sobě mluví ve 3. osobě. Sociální obratnost je na úrovni podstatně menšího dítěte. Vyskytuje se často buď přecitlivělost na hluk, dotyky a bolest nebo naopak necitlivost na tyto podněty. Co je velmi nápadné a typické jsou zájmy, často velmi specifické. Vzpomínám na jednoho chlapce, který byl s námi na táboře a každému, s kým se setkal, přeříkával všechny zastávky MHD. Jejich zájmy bývají často technického směru. Dovedou se extrémně zaujmout nějakým tématem (dinosauři, historie, jízdní řady...). Hra autistických dětí je jiná, bývá stereotypní, hračky nejsou využívány obvyklým způsobem. S ostatními dětmi si většinou nehraje. Můžeme také vidět projevy rituálů (neustále stejná cesta do města, oblékání podle přesného pravidla), rituály slouží dítěti ke snižování úzkosti, uklidňují jej. Mají odpor ke změně, extrémně silně reagují na přerušení činnosti. Děti s poruchami autistického spektra se mohou projevat

velmi agresivně, stejně jako naprosto netečně. Agresivita se projevuje většinou tehdy, když někdo naruší jeho území, jeho teritorium, sahají na něj a na jeho věci.

CO POMÁHÁ:

- V první řadě je potřeba se seznámit s tím, jak konkrétní dítě reaguje, jaké jsou jeho zájmy, jak komunikuje s ostatními, co může spouštět nepředvídatelné reakce. Projevy poruch jsou velmi různorodé.
- Předem dítě na vše připravovat, nepřerušujte činnost bez předchozího upozornění.
- Dodržujte slovo, slib a jeho splnění vede dítě postupně k tomu, že také ono začne dohody respektovat.
- Snažte se spolu s dítětem odhalovat, co mu pomáhá uklidnit se, vytvořte místo, kde se může uklidnit (nějaké hnízdo, kde ho ostatní neruší).
- Zaměstnávat, do těžších úkolů se nepouštět, když je unavené, neklidné, rozptýlené.
- Mluvte jasně, stručně, pokud chcete, aby úkol dítě splnilo, přesně řekněte, co a jak, pomáhá grafické znázornění (třeba systém jednoduchých obrázkových tabulí, které neustále připomínají, jak se třeba má chovat na schůzce), neustále vysvětlujte postupně, jak co jde za sebou.
- Mluvte bez dvojsmyslností, nepoužívejte nadsázku, ironii, nečekejte, že dítěti dojde nějaký skrytý význam.
- Nenuťte dítě do kolektivních činností, spolupráce, společné hry. Pokud vyhledává samotu, respektujte to, nechte ho ale sledovat ostatní děti, pokud bude chtít, samo se zapojí. V kolektivu dětí má šanci leccos odkoukat, učí se nápodobou.
- Učte ostatní děti, jak se mají chovat (např. neprovokovat tím, že sahají na jeho věci), naučte je, jak mají reagovat např. při nějakém agresivním záchvatu (funguje, když se sesednou spolu dohromady, je určený někdo z nich, kdo alespoň na chvíli zorganizuje nějakou hru, nebo jen počkají, až se bude vedoucí moci zase věnovat. i ostatním), vhodné je, aby na schůzce bylo víc dospělých nebo alespoň instruktor.
- Domluvte se s rodiči, že budou v dosahu, mohou přijet, pokud by to bylo nezvladatelné.

DĚTI Z PROSTŘEDÍ, KTERÉ JE NĚJAKÝM ZPŮSOBEM ZNEVÝHODŇUJE (DĚTI Z NEVÝHODNÉHO SOCIOKULTURNÍHO PROSTŘEDÍ)

Co si pod tím můžeme vlastně představit? Jaké děti to jsou? Patří sem děti, které:

- žijí ve vyloučených lokalitách, možná bychom pro pochopení mohli napsat, že bydlí „na velmi špatné adrese“;
- mají ke svému životu velmi špatné ekonomické podmínky, rodiny žijí v chudobě, z minimálních prostředků, rodiče jsou dlouhodobě nezaměstnaní;
- jsou ohrožené nějakými sociálně-patologickými jevy (drogy, alkoholismus, hráčství);
- nemají příležitost k rozvíjení svých možností, pro rodiny není běžné, aby je nějak vzdělávaly, rozvíjely;
- jsou z jiné země, často mají oba rodiče jiný mateřský jazyk, jsou uprchlíky ze své země, ať jsou důvody politické či ekonomické;
- jsou jiného etnika;
- jsou z mnohočetných rodin, mají hodně sourozenců;
- ale také děti z rozvedených rodin, zejména pokud vztahy mezi rodiči jsou konfliktní, napjaté a nejsou moc funkční.

A čím více se těchto komplikací nashromáždí, tím je pro ně těžší ve společnosti ostatních dětí obstát. Vzhledem k velké rozmanitosti toho, co se pod pojmem sociokulturní znevýhodnění skrývá, je těžké nějak konkrétněji shrnout, co je pro děti typické. Co mají společného, čím se odlišují od ostatních dětí? Nevýhodňující situace je častěji vedou k nějaké izolaci od běžného dětského společenství. Oslabuje jejich sebedůvěru, sebevědomí. Častěji je vede k nějakým krajním projevům ať k tendenci být „neviditelní“ nebo naopak „zviditelňovat se“, získat zájem druhých o svoji osobu. Většinou zjistí, že k tomu, aby si jejich okolí všimlo, spolehlivě slouží různé formy zlobení, provokace, vychloubání, vymyšlení, útoky na druhé, agresivní projevy. Také únik do nemoci bývá spolehlivým prostředkem, jak si zajistit zájem. Toto je časté zejména u dětí, které mají problémy v rodině, konfliktní vztahy mezi rodiči, různé rozvodové a porozvodové těžkosti. Pokud se znevýhodnění spojuje s ekonomickou situací, je pro děti těžké zvládnout to, že nemají moderní oblečení, technické vymoženosti (mobil, internet, počítačové hry, sportovní vybavení apod.) Odlišnost etnická, jazyková bariera zase snáze vede k tomu, že děti tíhnou ke společnosti, která je přijímá, k těm, kdo jsou mu podobní. Mluví jeho jazykem. U dětí z rodin, kde není běžné, aby dospělí chodili do zaměstnání, a nemají faktickou potřebu vydělávat si práci, výrazně klesá jakákoli motivace pro vzdělání, vyučení, pravidelné docházky kamkoli. Děti, které jsou viditelně zanedbané, se často straní ostatní děti.

CO POMÁHÁ?

Těžko změníme ekonomickou situaci rodiny. Můžeme však myslet na to, aby naše aktivity nebyly ekonomicky náročné. Myslíme na to, kde a jak je možné si vypůjčit vybavení, můžeme mít nějakou „půjčovnu“. Mírníme dopady reklamy, na výlet se dá jít i v bavlněném tričku, funkční prádlo je sice velká výhoda, ale ne nezbytnost. Snažme se mluvit s rodiči, vysvětlovat výhody toho, že dítě někam chodí (rozvíjí se, něco se naučí, je ve společnosti dětí, je ovlivňováno a vedeno dospělým...), hledejme možnost. Naše aktivity většinou nevyžadují žádné přehnané finanční nároky, a tak je dobré to rodičům říkat. Podporujeme i účast na jednorázových akcích, otevřených pro veřejnost (různé Dny dětí, velikonoční, vánoční, jarní, letní a jakékoli jiné „slavnosti“.) Pomoci „chytit se drápkem“ mnohou příležitostně akce. U dětí z jiného kulturního prostředí (např. cizinci) se vždy vyplatí, dovědět se něco o zemi, odkud dítě přichází, vyjadřovat zájem, nechat jej, aby o své zemi vyprávělo. Tady je místo pro hry, které nějak zachází s tématem odlišnosti – jak se cítím, když jsem vyčleněný, když se mám někam dostat, když se nemůžu domluvit slovy. Nápadů hledejte ve hrách sociálně-psychologických. Pokud jsou potíže dětí spojené s jejich situací doma – rozvodové a porozvodové situace, zachovejte co největší neutralitu, nesympatizujte s žádným z rodičů. Informace o dění v oddíle poskytněte oběma rodičům. Nevyzvídejte na dítěti, ale pokud si chce samo povídat, mějte pro něj prostor. U dětí či spíš dospívajících, kteří experimentují s drogami, je vhodné dát jasně najevo své odmítavé stanovisko. Pokud nebude chtít přestat, „nebrat“, stejně oddíl opustí, naše aktivity a společnost pro něj nebudou dostatečným lákadlem. Nedělejme záchrannou síť. Naše pomoc může spočívat v tom, že předáme kontakty na nějaké odborné pracoviště (spíš nízkoprahová zařízení, kam může přijít téměř kdykoli a z ulice). Nenechte s sebou manipulovat, nepřebírejte na sebe zodpovědnost.

DOSPÍVAJÍCÍ OHROŽENÍ PŘEDČASNÝM ODCHODEM ZE ŠKOLY

U nás je povinná školní docházka po dobu 9. let. Na středních školách (ať již maturitních nebo učebních oborech) už dospívající být nemusí. Jaké jsou příčiny toho, proč odchází? A proč by vlastně měli do školy chodit? Mezi nejčastější důvody pro odchod ze školy nebo změnu dosavadní školy patří špatný školní prospěch, výrazné a opakované porušování školního řádu, problémy s vrstevníky a učiteli, ale také ztráta zájmu o obor. Vzhledem k vývojovým zvláštěnostem tohoto období jsou nevyžádané rady a názory nepřijímané.

CO MŮŽEME UDĚLAT?

Pokusit se bez domlouvání a dospěláckého poučování hledat další pohled na danou situaci. Povídat si a probírat spolu různá pro a proti.

PROČ NENÍ VÝHODNÉ OPUSTIT ŠKOLU?

- bez potřebné kvalifikace je uplatnění na trhu práce ještě složitější (což takhle jít se podívat na vývěsku úřadu práce);
- ve škole se přeci jen něčemu učím (schopnost pracovat na PC, alespoň trochu cizí jazyk, levnější získání řidičáku, svářečských zkoušek a různých jiných oprávnění...);
- ztrácí se čas, který už jsme učení věnovali;
- uzavírá nebo se alespoň výrazně oddaluje šance získat výuční list nebo maturitu a to většina zaměstnavatelů vyžaduje;
- zpomalí se kariéra;
- výrazně se sníží společenská prestiž;
- klesne výrazně ekonomické zabezpečení (zjistěte si, kolik a jestli vůbec
- bude dostávat nějakou podporu, jaké jsou podmínky).

KDYŽ MÁ DOSPÍVAJÍCÍ POCIT, ŽE NA ŠKOLU NESTAČÍ, KDYŽ MÁ ZPRÁVY O TOM, ŽE PROSPĚCH JE NEDOSTATEČNÝ:

- zmapujte upřímně a nejdřív to, jestli se škole opravdu věnujete, učení samo většinou nejde;
- normální je se učit (alespoň trochu pravidelně, úspěch ve škole daleko víc závisí na délce přípravy než na tom, jak chytří jsme „přišli na svět“);
- motivace, vlastní rozhodnutí, to je něco, co výrazně ovlivňuje školní úspěšnost;
- hledejte odpovědi na to, jestli je reálné zvládat nároky školy, kde hledat rezervy, jak se učit... v tom mohou napomoci psychologové (pedagogicko-psychologické poradny školní psychologové, úřady práce poskytují tuto službu zdarma).
- Když má pocit, že jej vybraný obor nebaví:

- Zvažte, kolik už jste investovali času, v jakém jste ročníku, chtělo by se vám např. v osmnácti letech začínat někde v prvním ročníku?
- Nedá se najít něco, proč by mělo smysl vytrvat?
- Zmapujte si to, co byste si od jiného oboru slibovali, co vás na oboru nebaví, jaké jsou možnosti v okolí, co všechno budete muset přestupem jinam změnit.
- Investujte čas do toho, abyste získali co nejvíc informací, jděte do nové školy, ptejte se studentů.

KDYŽ MÁ KONFLIKTY S VYUČUJÍCÍMI, SPOLUŽÁKY, KDYŽ MÁ POTÍŽE S RESPEKTOVÁNÍM ŠKOLNÍHO ŘÁDU:

Vedte dospívající k tomu, aby byli:

- k sobě upřímní, hledejte to, co mohou ovlivňovat sami; většinou jsou potíže něco jako „spojené národy“, platí zpravidla zákon akce a reakce, samo sebou se nic neděje, všechno má nějakou příčinu.
- když se nebudou chtít sami nějak podílet na změně, tak asi vše zůstane tak, jak to je; pokud neví jak, pomozte jim hledat odborníky, kteří jim s problémem pomohou.

Použitá literatura:

KOUKOLNÍK, F., DRTILOVÁ, J. Odlišné dítě. Praha: Vyšehrad 1994. ISBN 80-7021-097-4

ROGE, UWE JAN. Dětské strachy a úzkosti. Praha: Portál 1999. ISBN 80-7178-237-8

ŘÍČAN, PAVEL. Cesta životem. Praha: Pyramida, 1990.

ŘÍČAN, P., VÁGNEROVÁ, M. a kol. Dětská klinická psychologie. Praha: Avicenum, 1991. ISBN 80-7169-168-2

VÁGNEROVÁ, M. Vývojová psychologie. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-308-0

VYMĚTAL, JAN. Úzkost a strach u dětí. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-830-9

Kolektiv autorů. Rukověť pro začínající vedoucí oddílu. Praha: Pionýr, 2004.

Malý výlet do vývojové psychologie

Přesné věkové rozlišení jednotlivých etap dětského vývoje nelze provést. Děti jsou různě vyspělé a také vývoj jednotlivých oblastí nemusí vždy probíhat podle tabulek. V některých oblastech může být dítě například, jinde zase vývoj odpovídá tomu, co dělají a zvládají mladší děti. Pokud chceme, aby z aktivit, her a vůbec našeho programu měly děti užitek, neměl by být nadsazený, nepřiměřený věku. Děti potřebují úkoly a aktivity zvládat tak, aby mohly mít radost a zisk ze zvládnutého. Příliš jednoduché aktivity, které jsou „pro mrňata“ mohou být někdy vcelku zábavné, ale pokud by měla náplň programu tvořit většinu, tak to děti přestane bavit, nebudou dále rozvíjet svoje schopnosti. Abychom připravili program, který bude většinou přiměřený věku schopnostem, a bude odrážet zvláštnosti daného věku, je potřeba si v tom udělat alespoň základní přehled. Vzhledem k tomu, s jakými dětmi se v našem sdružení setkáváme, je potřebné se začít orientovat v potřebách, zvláštnostech, možnostech i schopnostech dětí v těchto věkových etapách.

Nejmladší kategorie – 3–6 let.

Mladší školní věk – od nástupu do školy do přibližně 8–9 let.

Střední školní věk – 8–9 let až 11–12 let.

Starší školní věk – od asi tak 11–12 let do ukončení základní školy – období dospívání.

Adolescence – přibližně – 15–20 let věku (tj. naše uváděné 15+).

NĚCO MÁLO O PŘEDŠKOLNÍM OBDOBÍ

- kosti ještě nejsou pevné, jsou ohebnější, ale také náchylnější ke zlomeninám, tělesné zvláštnosti mají velký význam, fyzicky silnější a větší děti se snáze dostávají do vedoucí role, vrstevníci je snáze poslouchají;
- začíná se vyhraňovat převaha jedné končetiny (levé nebo pravé);
- pohyb a rovnováha, začátky lyžování, jízdy na kole, brusle;
- myšlení je názorné, potřebují vidět, sáhnout si, ozkoušet;
- dítě vnímá situaci podle svého vidění, nechápe, že ostatní mají vlastní hledisko, předpokládá, že víte všechno to, co on, že při hře automaticky uznáváte stejná pravidla jako on;
- je to období fantazie;
- prostor i čas vnímá zkresleně;
- při učení se novému se uplatňuje výraznou měrou nápodoba ostatních;
- dovede podle výrazu tváře odhadnout, jak se druhý cítí;
- hraje si s ostatními, umí střídat role;
- hra je hlavní činnost ale i prostředek učení se.

OBDOBÍ MLADŠÍHO A STŘEDNÍHO ŠKOLNÍHO VĚKU

Školní věk začíná dítěti vstupem do školy. To je u nás zpravidla po šestém do osmého roku věku a trvá asi tak do jedenácti – dvanácti let. Odehrává se tedy na prvním stupni základní školy. Po předchozím období, ve kterém byla hlavní a převládající činností hra, se do života dítěte dostává povinnost. To s sebou nese vyšší nároky na kázeň. Školák musí být schopný odložit to, co by se mu momentálně chtělo a dát se do činnosti, kterou musí dělat. Musí odložit uspokojení své okamžité potřeby na déle. Dostává příležitost zařadit se a uplatňovat se v mnohem větší skupině. Toto období je poměrně klidné ve srovnání s tím, co bylo předtím. To bouřlivé teprve přijde.

JAKÝ JE TĚLESNÝ VÝVOJ:

Tělesný vývoj je plynulý, rychlý ale ne převratný. Průměrně chlapec za toto období vyroste téměř o 30 cm, jeho výška na konci tohoto období se blíží k 150 cm a váha se přibližuje k 40 kg. Dívky jsou v tomto období o něco málo větší a těžší než kluci. Má druhé zuby. Na konci středního školního věku dochází k tomu, že růst těla je nesouměrný. Lidové rčení, že je někdo samá ruka a samá noha, asi popisuje období konce středního školního věku. Tato nesouměrnost má vliv na menší harmonii pohybů, neobratnost. Mění se vzhled obličeje a přibližuje se dospělé podobě. Tváře dětí jsou rozmanitější, navzájem si méně podobné, než obličeje předškoláků. Je to období pohybu, jsou jako na pružince, pořád se hýbou. Neumí ale hospodařit se silami a velmi rychle se unaví, vyčerpá. Neumí předem myslet na únavu, rozložení sil. Na rozdíl od dospělých si ale velmi rychle odpočine. Pohyb, který ovládají velké svaly, je obratný, ladný. Běhají, skáčou, jezdí na kole, bruslí, hází. Házení víc oslovuje kluky, vychází z principu bojových her a asi v klucích probouzí něco z lovce. Jemné pohyby, jemná motorika, jsou ještě nepřesné, teprve nyní se

dotváří jakýsi soulad mezi zrakem a jemnými pohyby prstů. Proto je pro řadu dětí psaní tak obtížné. Je kostrbaté, nestejně nakloněné, má různou výšku. Tělesná obratnost, síla, to je něco, co nyní velmi rozhoduje o tom, jaké postavení dítě ve skupině zaujme. Síla a obratnost se mezi dětmi cení. Ten, kdo je malý a slabý, neobratný, dostává se tak trochu mimo, je outsiderem skupiny.

JAK POZNÁVAJÍ SVĚT:

Děti dávají přednost takovému způsobu poznávání, kdy se sami mohou přesvědčit na konkrétních příkladech a situacích o pravdivosti toho, co jim slovy říkáme. Převažuje názor – názorné pomůcky, vyzkoušet si to na vlastní kůži. Již není tolik ovlivňováno svým (subjektivním) pohledem. Dovede posuzovat skutečnost podle několika hledisek, uvažuje o vzájemných vztazích mezi věcmi, jevy a hlavně je již schopné všechno nějak dávat dohromady. Dovede respektovat různé pohledy na tutéž situaci. Učí se vidět svět očima někoho jiného a dovede odhadnout, jak jeho chování, názory vidí a posuzují jiní.

Udrží v hlavě víc informací najednou, a proto může uvažovat složitěji, učí se kombinovat. Orientuje se v čase a prostoru. Ví, co je zítra, včera, za týden, za měsíc, umí uvažovat chronologicky. Jak se co odehrálo, co bylo dřív a co potom. Škola s sebou přináší důležitou dovednost – soustředit se. To vyžaduje utlmit svoji impulzivitu, chuť hrát si a povídat s někým jiným, dělat něco jiného. Nemůže, tak jako při volné hře, nechat to prostě být a dělat něco jiného, co mě víc jde a víc baví. Učí se zatnout zuby, potkávat se s nezdarem a umět jej přijmout. Pro nás je nezdár již něco, co známe a máme ve svém repertoáru rejstřík technik a metod, jak se s nezdarem vyrovnáváme. Ale školák se tomu teprve učí, doposud se s tím neseťkal. Jeho okolí jej chválilo, oceňovalo, byl to prostě šikovný kluk nebo šikovná holka. Teď najednou je tady konfrontace s tím, že se písemka vždy nepodaří.

JAK SE JIM VEDE VE SKUPINĚ:

Třída je skupina, kterou si dítě nevybírání a ocitá se v ní na dlouhou dobu. Naopak oddíl, je skupina, která již vzniká nějakým výběrem, něco nás spojuje. I přes tuto odlišnost má fungování dětí ve skupině podobné principy. Mezi spolužáky je vztah formální rovnosti. Velmi zjednodušeně řečeno, čím je dítě mladší, tím větší význam pro něj má učitel (vedoucí) a jeho mínění. V nejnižších třídách jsou uznávány a přijímány ty děti, které má rád učitel. Dá se říci, že to platí i v jiných skupinách. S přibývajícím věkem mají větší význam spolužáci, vrstevníci, kamarádi. Zhruba asi kolem třetí třídy jsou patrné projevy solidarity, soudržnosti, autorita učitele ustupuje autoritě a vlivu fyzicky silných a sociálně obratných. Kolem 4–5 třídy projevuje svůj postoj k různým událostem, své požadavky, je schopné říct si, co chce. Dítě je členem skupiny a musí své aktuální potřeby podřídit daným pravidlům. Skupina dětí je také prostředím, v němž dítě porovnává své výkony s výkony ostatních. První kontakty zpravidla probíhají podle náhodných vlivů (sedím vedle někoho, jsem někomu blíž, potkali jsme se v šatně...). V oddílech je tomu pro nově příchozího obdobně. Vzhledem k tomu, že jej velmi často přivádí kamarád, je první kontakt dítěte ovlivňován tím, koho zná. Čím jsou děti mladší, tím více posuzují ostatní podle toho, jak se jim líbí, podle subjektivní sympatie. Výraznou roli tady sehrávají nápadné znaky, které nějak upoutají pozornost. Projevuje se zde tendence odmítat odlišnosti a preferovat stereotyp. Dětský postoj je snáze ovlivnitelný a je často reprodukcí názorů rodiče. Zralejší děti jsou již schopné posuzovat ostatní podle různých hledisek. Chování dětí ve třídě, při vyučování a mimo něj posuzují děti jinak, podle jiných norem. To je šance pro děti, kterým se ve škole příliš nedaří. Pro dětskou skupinu jsou důležitější projevy mimo vyučování. Žalobníček žaluje, pod postelí maluje... V počátku školního období je žalování časté, děti žalují bez ostychu, bez vědomí toho, jestli se jich „čin“ týká, nebo ne. Kolem deseti let se v našich podmínkách tato situace mění a tak nakonec převládne to, čemu říkáme falešná solidarita, kdy mlčí, i když jsou řešeny vážné věci (např. šikana, krádež, porušení pravidel). Dítě obratně mění role. Nutí ho k tomu prostředí, ve kterém žije. Méně se světuje rodičům, začíná mít svá tajemství. Na začátku tohoto období se kluci a holky spolu kamarádí, uznávají, mohou sedět vedle sebe, jít spolu domů. Ke konci tohoto věkového období (cca 9–12let) se vztahy mezi oběma pohlavími vyostřují, náklonnost se ztrácí a nastupuje rivalita, kdy „holky jsou nemožné, kluci jsou blbí“. Dívčák vadí rvavost hrubost kluků, klukům zase pištění a chichotání se a intrikaření a pomlouvání. Je to období, kdy se začínají děti sdružovat, vytvářet skupiny a party. Trochu víc to platí pro kluky.

JAK SI HRAJE A CO HO BAVÍ:

Škola a příprava na ní zabere dítěti velkou část doby. Jen si představme, že začíná ráno v 8. škola trvá asi tak do 13 hodin, příprava na školu asi tak 1–2 hodiny, k tomu je potřeba přičíst asi tak 9–10 hodin spánku, něco padne na jídlo, přesuny... Kolik tedy zbude na hraní, na něco, čemu říkáme volný čas? Pozůstává potřeba hrát si, hra byla v předchozím období dominantní činnost. Při hře mu jde o co nejdůvěrnější napodobení skutečnosti. Do popředí se dostávají technické stavebnice, děvčata ještě neopouštějí panenky. Kluci touží po nožích jako základní výbavě. Mají rádi stolní hry. Náhoda ve hře je vítaná, ale touží po tom,

aby mohlo uplatnit taktiku, znalosti. Jen hry s náhodou by je nebavily. Baví je skupinové hry. Další oblastí, která se rozvíjí, je sport. U kluků vzrůstá obliba týmových rvavých sportů, kdy stojí soupeři proti sobě (hokej, fotbal, košíková, házená). V těchto hrách dochází k vybití agrese, která je ale zpracovávána sociálně přijatelným způsobem. A není tady jen soupeř, ale také spoluhráč a výhra je záležitostí spolupráce celého týmu, závisí jeden na druhém. Mísí se tady obětavost, a individualismus, nasazení, ale i přenechání míče někomu jinému, schopnost hrát čestně, houževnatost, umění snést prohru. Možná i to je odpověď na otázku, proč na táborech děti milují různé bojové týmové hry. Bojové a rvavé hry nevyhovují všem. Pro úzkostné, plaché a tělesně slabé dítě se mohou stát noční můrou, která jej vede do větší izolace. Musíme proto myslet i na aktivity pro tyto děti. Nabídnout něco méně rvavého, ale soutěživého, něco třeba méně týmové, ale individuální a pro někoho třeba zcela fyzicky nenáročné. Je tady prostor pro pestrost.

VZTAH K PRÁCI:

Vztah ke konkrétní práci, kterou dítě vykonává. Hlavní linii udává škola, která dítě učí pracovat, ale spolu s tím na něj klade také velké nároky. Dítě má radost a zálibu z takové práce, kdy manipuluje s nějakým materiálem, má radost z kontaktu s ostatními při práci. Dělá rádo takovou práci, která je užitečná a potřebuje uznání (třeba příprava dřeva na večerní oheň a radost, že u něj pak i díky němu můžeme sedět, služba v kuchyni, kdy jsem se podílel na tom, že jim chutná). Umí chápat význam vzdáleného cíle (dobře ví, že se učí proto, aby jednou...), ale toto vědomí ještě není dost důležitým motivem k tomu, aby se věnovalo něčemu, co je pro něj nezajímavé, nudné. Imponuje mu technika. Být dobrý, něco výborně zvládnout, dokázat druhým svojí kvalitu. Dokáže už ocenit kvalitu práce jiných. Chce být lepší, než druhí. Má smysl pro spolupráci. Dobrá práce je zdrojem dobrého svědomí. A jestli škola, vzhledem k tomu, jak je v naší společnosti výkonově nastavená, dává více příležitostí k dobrému pocitu, sebevědomí a sebedůvěře dětem nadaným, bezproblémovým, různě nehandicapovaným, tak při práci v našich oddílech bychom měli toto dopřát všem dětem.

JAK POTŘEBUJÍ ŠKOLÁCI RODIČE:

Doma je doma. Domov je pro dítě stále ještě důležité a nebytné místo. K rodičům jsou vztahy v tomto období zpravidla nekonfliktní (pokud se v rodině neodehrává krize a boj mezi rodiči). Ještě se nedostává kritičnost k rodičovské a vůbec dospělé autoritě. Prostřednictvím běžných činností a uspokojováním základních potřeb dává matka najevo, že je tady pro něj, že je jistotou, na kterou se může spoléhat. Podtržené by mělo být slova při běžných činnostech. K tomu, aby si dítě uvědomovalo bezpečnost zázemí, totiž neslouží nějaké zvláštní, vymezené okamžiky, ale to co prožívá v denním kontaktu.

Ještě jsou chvíle, kdy se chce školák mazlit, touží po fyzickém kontaktu, ale postupně se tyto chvíle stávají vzácnější a taky rozpačitější. Tak jako jsou více i méně mazlivé děti, tak jsou také více či méně mazliví rodiče. Rovněž k otci má školák vztah neproblematický, ale úloha otce je v něčem jiná. Otec je ten, kdo věcněji oceňuje výkony, úspěchy, je náročnější, mužnější a tak je pro chlapce těžko postradatelným vzorem. Základním vzkazem, který by školák měl v rodině dostat, je to, že lidské vztahy jsou přednější, než výkon. Je to prostor, kde se podporuje, povzbuzuje, trochu i popostrčí, kde dostane radu.

NA CO MYSLET U MLADŠÍHO A STŘEDNÍHO ŠKOLNÍHO VĚKU:

- Mysleme na obnovu sil, děti neumí odhadnout své možnosti, mají tendenci se přečehovat, mezi signálem únavy a skutečnou únavou je jen krátký čas, zařazujeme proto přestávky, nečekejme, až si sami řeknou.
- Podporujeme aktivity, které rozvíjí jemnou motoriku, různé rukodělny, kreslení, montování, je to prostor pro děti, které jinde nemohou vyniknout.
- Všimějme si a mysleme na děti fyzicky neobratné. Malí, neobratní, slabí se dostávají do pozice, která je často vede k izolaci, postavení mimo skupinu.
- Vymýšlíme a zařazujeme aktivity, které vedou děti ke schopnosti soustředit se, vytrvat, prát se s překážkami, zatnout zuby, smířit se i s nevalným výsledkem.
- Dítě se snaží, aby se něco naučilo, ale potřebuje ocenění výkonu, společenské uznání skupinou, autoritou. Potřebuje si ověřit svoje schopnosti a možnosti a to, že něco zvládlo, posiluje jeho sebedůvěru. Přesvědčilo se, že může obstát. Naopak neúspěchy zvyšují pocity nejistoty, klesá sebedůvěra. Naším cílem by mělo být to, aby se děti více potkávaly s potvrzením a se zkušeností zvládnutých situací.
- V naší kultuře to bez soutěžení nejde, celá společnost je soutěživá (kdo víc, dřív, dál), mysleme na vyvažování solidarity a soutěživosti. Převažovat by měla spolupráce, solidarita a soutěžení bychom neměli brát smrtelně vážně.

ÚPLNÉ MINIMUM PRO TY, KTEŘÍ NECHTĚJÍ ČÍST VÝŠE UVEDENÉ:

- formuje se kostra, ke konci věkového období rychlý růst zejména končetin;
- pohybový rozvoj je větší u děvčat, teprve se rozvíjí jemné a přesné pohyby ruky a prstů;
- pohyb, pohyb, pohyb – období vysoké pohyblivosti ale zároveň tendence přepínat síly, neodhadnutí vlastních sil;
- snaha vyniknout, ale také tendence k porušování pravidel;
- nadchne se rychle, ale chybí vytrvalost;
- k autoritám a dospělým má kladný vztah, uznává je, důvěřuje jim, ke konci období už nastupuje kritičtější pohled na okolí a dospělé autority;
- nálady se střídají rychle;
- převažuje mechanická paměť a myšlení je konkrétní, potřebují hodně názoru;
- vztahy k opačnému pohlaví se výrazně mění od počáteční vřelosti, schopnosti spolupráce, vyjadřování náklonnosti až po vyostření vztahů mezi chlapci a dívkami.

PO OBDOBÍ MLADŠÍHO A STŘEDNÍ ŠKOLNÍHO VĚKU PŘICHÁZÍ PUBERTA, OBDOBÍ STARŠÍHO ŠKOLNÍHO VĚKU A PRO NĚJ JE TYPICKÉ:

- období je bouřlivé a dynamické zejména proto, že dochází ke startu hormonální činnosti;
- typická je proměna vlastního těla, tělesná atraktivita má výraznou hodnotu pro dospívajícího a ne nevýznamným způsobem ovlivňuje jeho pozici ve skupině;
- mění se citové prožívání, city jsou jako na houpačce, reakce se často jeví nepřiměřené dané situaci, dospívající se stává více uzavřeným, obráceným ke svým prožitkům a myšlenkám;
- změna v uvažování, dovedou uvažovat hypoteticky, o všem možném i nemožném, dospívající má sklon považovat své úvahy za výjimečné;
- dospívající odmítá podřízenou roli, dospělý je pro něj autoritou tehdy, když si to něčím zaslouží, něčím imponuje, je citlivý na trest;
- snaží se odpoutávat od rodiny, zdraví pubescent už nechce být dítě opatrované, opečovávané, zahrňované dobrými radami rodičů, rodiče už nejsou pro dospívajícího tak moudří a všemocní, jako tomu bylo v předchozích věkových obdobích;
- oporou v prožívaném zmatku je vrstevnická skupina, kdy přejímá její hodnoty, normy, i vnější znaky, symboly, vrstevníci mají značný vliv a proto, aby byl přijatý skupinou, je dospívající schopný riskovat konflikty s dospělými autoritami;
- zájem o hry a aktivity, kde může uplatňovat logické uvažování, hypotetické myšlení, zájem o taktiku, strategii, zájem o hry sebepoznávací, emočně založené, prožitek, sportovní aktivity, problematická je v tomto období kresba, vítané je komiksové kreslení, sgrafity;
- zpočátku období se ještě kluci a holky oddělují od sebe, postupem nabývá na vrch potřeba být i s těmi druhými, narůstá potřeba přátelství, objevují se první lásky.

Použitá literatura:

ŘÍČAN, PAVEL. Cesta životem.
Praha: Pyramida, 1990.

ŘÍČAN, P., VÁGNEROVÁ, M. a kol. Dětská klinická psychologie.
Praha: Avicenum, 1991. ISBN 80-7169-168-2

VÁGNEROVÁ, M. Vývojová psychologie.
Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-308-0

Kolektiv autorů. Rukověť pro začínající vedoucí oddílů. Praha: Pionýr, 2004.